

Щепанська Х. А.,

Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів

КОГНІТИВНО-КОМУНІКАТИВНІ МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ МОВНОГО ОБРАЗУ СЕРЦЯ В ЛІРИЧНІЙ ДРАМІ І. ФРАНКА «ЗІВ'ЯЛЕ ЛИСТЯ»

У статті розглянуто основні аспекти вербалізації концепту серце у ліричній драмі І. Франка «Зів'яле листя». За спеціально розробленим алгоритмом здійснено опис когнітивних механізмів формування слово-образу серця на трьох рівнях концептуалізації: ментальному, мовному, прагматичному. Виявлено комунікативні стимули моделювання різних профілів образу серця.

Ключові слова: мовний образ, концепт, вербальний символ, концептуалізація, художня комунікація.

В статье рассмотрены главные аспекты вербализации концепта сердце в лирической драме И. Франко «Вялые листья». По специально разработанному алгоритму сделано описание когнитивных механизмов формирования слова-образа сердца на трех уровнях концептуализации: ментальном, языковом, прагматическом. Выявлено коммуникативные стимулы моделирования разных профилей образа сердца.

Ключевые слова: языковой образ, концепт, вербальный символ, концептуализация, художественная коммуникация.

The main aspects of the heart concept verbalization in the lyrical drama by I. Franko are examined in the article. The description of the cognitive mechanisms of language heart image formation on the three levels of conceptualization: mental, linguistic and pragmatic by specially elaborated algorithm is given. communicative incentives of the formation of the language heart image different profiles in the «Faded leaves» by I. Franko are emerged.

Keywords: language image, concept, verbal symbol, conceptualization, belles-lettres communication.

Мовне відображення світу людиною відбиває рух її думки в різних напрямках смислового й емоційного охоплення предметних реалій. Саме когнітивно-комунікативні механізми, які супроводжують процес формування образу певного явища чи предмета дійсності, визначають, яким він зрештою закріпиться у ментальному лексиконі. В основі мовного образу завжди лежить *концепт* – наділена народним характером категоризації та символізації дійсності ментально-мовна одиниця. Тому, щоб описати все багатство образності слова, необхідно визначити особливості його концептуалізації або іншими словами спробувати простежити за процесом формування «логосу з міфу». Як зазначає В. В. Кононенко, найкраще внутрішня глибинність концепту відображена в художніх текстах, де можна побачити «приховані, підсвідомі або несвідомі, архетипні підвалини» імені-концепту [8, с. 15]. За Т. В. Чернігівською, поезія, художня творчість – це інший тип когнітивної діяльності, тому когнітивна поетика претендує на окреме місце в царині науки [15, с. 8].

Звернення до ліричної драми І. Франка «Зів'яле листя» в лінгвокогнітивному аспекті не є випадковим, адже ця перлина інтимної лірики поета наповнена емоційно-духовними концептами, в яких чітко простежується як народнопоетичний характер формування яскравих мовних образів, так і літературно-художній, індивідуально-авторський. Серед таких концептів одним із ключових є слово-образ *серця*. Кордоцентризм, притаманний українській культурі й народній творчості, чітко позначився на «Зів'ялому листі» Івана Франка. Це пояснюється насамперед тим, що лірична драма письменника «у формі модерного поетичного гносису» [1, с. 9] розгортає індивідуальний внутрішній світ людського «я», позначеного травмою нерозділеного кохання. Приречена на смерть любов, біль, сум – центральні образи «Зів'ялого листя» є ні чим іншим, як емоціями, зосередженими в центрі духовного «я» ліричного героя – його серці.

Когнітивні механізми вербалізації лексеми *серце* в поетичному дискурсі різних українських письменників досліджували Н. Брагінець, К. Головенко, І. Голубовська, Ю. Тільман, Л. Яцкевич, В. Калько, О. Конік та інші вчені. Однак поезія І. Франка в цьому аспекті залишилась поза увагою дослідників. Частково словесний образ *серця* у Франковій ліриці проаналізувала С. Я. Єрмоленко, проте дослідниця зачепила лише один аспект вербальної репрезентації цього концепту – його філософську наповненість та асоціативний зв'язок із концептом *слово*, яке, за даними словопоказчика «Лексика поетичних творів Івана Франка», зустрічається в його поетичному дискурсі 1560 разів і є найуживанішим у Франковій поезії іменником. Для порівняння лексему *серце*, за даними цього ж словопоказчика, І. Франко у своїх поетичних творах вжив 1473 рази [7, с. 217]. Це ще раз свідчить про особливу роль концепту *серце* у Франковій ліриці.

Мета нашої розвідки – описати основні когнітивно-комунікативні механізми формування мовного образу *серця* у ліричній драмі Івана Франка «Зів'яле листя», що передбачає вирішення таких основних завдань: 1) розробити алгоритм опису механізму формування словесного образу на трьох рівнях концептуалізації: ментальному, мовному, прагматичному; 2) описати механізм формування образу *серця* у «Зів'ялому листі» І. Франка на ментальному рівні концептуалізації; 3) з'ясувати особливості концептуалізації образу *серця* на власне мовному рівні; 4) описати механізм концептуалізації мовного образу *серця* на прагматичному рівні.

У ліричній драмі Івана Франка «Зів'яле листя» лексема *серце* вживається 81 раз і позначена високим ступенем концептуалізації, про що свідчить багатство її метафоричних значень, конотацій та часте входження у фразеологізми. Вербально образ *серця* у «Зів'ялому листі» репрезентують такі лексеми: *серце* (*І серце най рветься, та вільно най летється Бурливая хвиля пісень!* (14: 2); здрібніло-пестливі деривати *серденько* (*Ой ти дівчино, з горіха зерна, Чом твоє серденько – колюче терня?»* (14:56) та *сердечко* (*Отсе тая стежечка, Де дівчина йшла, Що з мойого сердечка Щастя унесла* (14:76) та словосполучення *рана сердечна* (*Як побачу тебе, Відновляється рана сердечна* (14:82).

Словесний образ певної реалії, як вже зазначалось вище, проходить складний процес формування: від зародження з чуттєвого образу на ментальному рівні до входження у текст як складна комунікативна одиниця на прагматичному рівні, тому алгоритм опису когнітивних механізмів цього процесу може варіювати в залежності від того, на якому етапі концептуалізації акцентувати увагу, які позамовні фактори враховувати і інше. Так, І. А. Сапегіна при описі когнітивних механізмів формування образу емоцій у структурі концепту *серце* [11, с. 15], робить акцент на мовному рівні концептуалізації, детально аналізуючи когнітивні метафори та символічну наповненість концепту *серце*. Ми спробували розробити алгоритм опису когнітивних механізмів формування мовного образу *серця* рівноцінно на трьох рівнях концептуалізації.

Ментальний рівень концептуалізації – перший етап формування словесного образу, на якому він невіддільний від концепту. За В. Кононенком, «в основі концепту лежить колективне несвідоме, архетип» [8, с. 6], отже, концепт виникає з певного архетипного образу або першообразу, про який згадує у своїх дослідженнях М. Костомаров. У праці «Славянская мифология» дослідник майже повністю отожднює поняття «першообраз» та «символ» у значенні образного перевтілення життєвої реалії уявою древнього слов'яна [9, с. 216]. І не випадково, адже вже К. Юнг ставив знак рівності між поняттями «архетипний образ», «символ», «першообраз». Система «архетип – архетипний образ» або «символ – знак», за К. Юнгом, «діє як архетипна основа моделювання образу дійсності» [16] і базується на розумінні людської психіки як елементу колективного несвідомого, проявляється в свідомості людини через сни, міфи і легенди за допомогою архетипних образів [16]. Отже, алгоритм опису когнітивного механізму формування словесного образу на ментальному рівні можна записати так: *міф* (знання, описані в формі чуттєвих образів) → *першообраз* → *концепт* → *логос* (знання, описані в формі словесних образів) → *мовний образ* або *вторинний образ*. Що ж лежить в основі першообразу? Про це багато писав О. Потебня, а згодом В. Русанівський: «І в міні-творі – слові, і в поетичному творі – вірші, пісні, поемі – центром образу є внутрішня форма, тобто одна з ознак загального значення, яка домінує над усіма іншими» [10, с. 14]. Таким чином, процес утворення мовного образу на ментальному рівні можна відобразити за допомогою ланцюжка трансформацій ментально-мовних одиниць, опускаючи дві найзагальніші, абстрактні форми перетворень – міф і логос: *внутрішня форма/першообраз* → *концепт (ментальний образ)* → *мовний або вторинний образ*. Останній формується вже на лінгвальному рівні.

Внутрішня форма лексеми *серце* – «середина, внутрішність, глибина, серцевина» [4, с. 222] лежить в основі українського першообразу *серця*. Це той фундамент, який є необхідним для подальшої концептуалізації даного образу. У ліричній драмі І. Франка «Зів'яле листя» першообраз серця символізує насамперед «внутрішність». Це *внутрішня людина*, яка відчуває, бурхливо реагує на зовнішньо-емоційні подразники: *На голос той серце моє потяглося. В тім раю без краю воно заридало Без слів. Тебе, моя зоре, воно спогадало* (14:52); *За що, красавице, я так тебе люблю, Що серце тріпаєсь в грудях несамовито, Коли проходиш ти повз мене гордовито* (14:8). Це також «глибина», про що свідчить хоча б часте вживання словосполучки *дно серця*, тобто йдеться про найпотамнішу, найінтимнішу глибину людського ества: *Якби ти слово прорекла мені, Я б був щасливий, наче цар могутий, Та в серці щось порвалося би на дні, З очей би сліз потік полявся рвучий* (14:4); *Люблю я власну мрію, Що там у серденьку на дні Відмалечку лелію* (14:66); *Свій біль, свій жаль, свої пісні У серці здавлюю на дні* (14:75). Отже, першообразами *серця* у «Зів'ялому листі» є «серце-внутрішність» і «серце-глибина». Вони у свою чергу трансформуються у ментальні образи або концепти. Концептуальний зміст першообразу «серце-внутрішність» формує концептосфера «емоції-почуття». Як внутрішня людина, серце відчуває біль (*Я сам серед тебе, лиш кінь підо мною І в серці нестерпні болі* (14:20), сумує (*Пливу безвладно, щоб від власних дум Втекти – та, невідступний і глибокий, У серці все несеш за мною сум...*(14:40); радіє (*За що, красавице, я так тебе люблю, Що серце тріпаєсь в грудях несамовито, Коли проходиш ти повз мене гордовито* (14:8); бунтує (*Якби не ті літа важкої муки... Глухої резигнації, скажених бунтів Придавленого серця* (14:50); озивається (*На голос той серце моє потяглося. В тім раю без краю воно заридало Без слів. Тебе, моя зоре, воно спогадало* (14:52) та інше. Першообраз «серце-глибина» формує концептосфера «емоції-почуття», а також архетипні фреймові структури «мрія дитинства» і «життя-страждання». Серце як глибина ховає в собі придавлені, заглушені емоції жалю і болю, породжує творчість: *Свій біль, свій жаль, свої пісні У серці здавлюю на дні* (14:75); є скарбницею дитячих мрій та ідеалів: *Люблю я власну мрію, Що там у серденьку на дні Відмалечку лелію* (14:66); і навіть коренем людських страждань: *І довгії літа Промучився ти, Щоб корінь страждання Людського знайти. Знайшов ти той корінь У серці на дні, де пристрасті грають. Надії марні* (14:128). Останній образ «серце-корінь страждання» позичений, очевидно, з давньоіндійської філософії буддизму, де істиною визнається те, що життя є стражданням, а причина страждання – людські бажання і пристрасті. Оскільки коренем людських бажань і пристрастей є серце, то воно – причина всіх страждань.

Когнітивні механізми формування словесного образу на мовному рівні представлені в основному процесами метафоризації та символізації. Так, йдучи вслід за О. Потебнею, В. Русанівський стверджує, що «образність, яка виникає на базі порівняння, – це і є одна із сторін внутрішньої форми слова» [10, с. 26]. Отже, внутрішня форма, закладена в образ ще на ментальному рівні, лежить в основі його вербалізації. Процес формування слово-образу на лінгвальному рівні можна описати у такій послідовності: 1) експліцитне порівняння (перший ступінь метафоризації); 2) імпліцитне порівняння (другий ступінь метафоризації); 3) фразеологізація (входження у фразеологічну одиницю); 4) символізація (набуття символічного значення).

У ліричній драмі І. Франка «Зів'яле листя» знаходимо такі випадки метафоризації образу *серця*: 1) **експліцитні порівняння** (*Та най те серце, що в турботі, Неначе перла у болоті, Марніє в'яне, засиха, Хоч в сні на вид твої оживає* (14:75), метафора «серце-перла» характеризує образ серця як коштовності, яку не розгледіли і потоптали; *І резигнація безкрая Засіла в серці, як змія* (14:106), метафора «резигнація-змія», що «засіла в серці» дає модальну характеристику образу серця: «резигнація», апатія у серці передають глибокий зміст відмови від кохання, болю,

а в ширшому розумінні – від життя; **2) імпліцитні порівняння** (*Вже ж моє серце сохне, тане, Вже ж моя краса в'яне, в'яне...* (14:60), метафора «серце-рослина» має глибокий зміст «серце-життя», адже рослина ще у творах Г. Сковороди виступала символом життя; *А чень утечу я від лютого болю, Що серце моє розриває* (14:20), *Втекти – та, невідступний і глибокий, У серці все несеш за мною сум...* (14:40-42), *Чи голод, холод і сирітства сльози, Чи та жага, що серце рве й скребе...* (14:40-42), метафори «серце-біль», «серце-сум», «серце-жага» характеризують образ серця як емоційного центру внутрішньої людини; *Се мого серця драма!* (14:50), метафора «серце-драма», яка відкриває «другий жмуток» «Зів'ялого листя», є прихованим порівнянням *драми серця* з усією ліричною драмою І. Франка; **3) фразеологізація** (*Та враз мов бухло полум'я червоне, За саме серце вхопила мене, Мов сфінкс у душу кігтями вп'ялась...* (14:110-111), фразеологізм «вхопити за саме серце» означає сильно в себе закохати і доповнює образ серця метафорою «серце-любов»; *Як не бачу тебе, То докола і зимно, і темно; Як побачу тебе, Запече щось у серці страшенно* (14:82), фразеологізм «запекти у серці» означає відчувати сильний душевний біль [13, с. 144]; *Повік каліка! Серце гадь пожерла, Сточила думи всі!* (14:96), *І резинація безкрая Засіла в серці, як змія* (14:106), *І весь тремчу, гадюка серце ссе* (14:112), фразеологізми «серце гадь пожерла», «змія засіла в серці» «гадюка серце ссе» позначають біль, страждання, душевні муки [13, с. 141-148]; *В моїм серці вбитий острий ніж І навіки душу я запер, – Я умер* (14:98), фразеологізм «вбити ніж у серце» означає завдати сильного душевного болю [13, с. 142]; **4) символізація** (*Не боюсь я ні Бога, ні біса, Маю серця гіпотеку чисту* (14:6), «**чиста гіпотека серця**» виступає символом совісті, образ серця доповнює метафора «**серце-совість**»; *І на моє бурливе серце руку Кладе той привид зимну, як змія. І в серці втишує всі думи й муку* (14:30), **привид**, що «втишує муку серця» виступає символом смерті; *Чом твоє серденько – колюче терня... Чом твої очі сяють тим чаром, Що то запалює серце пожегом?* (14:56), **терен** – символ страждання і болю, **пожегар** – символ пристрасті; метафора «серце-терен» створює новий образ серця – «серце-зле, недобре», про яке також писав ще Г. Сковорода. *Ти пустила мене сиротою у світ, Та дала ще мені три недолі в наділ... Що одна недоля – то серце м'яке, То співацьке серце вразливе, На красу, на добро податливе* (14:120-121), тут **образ серця** стає символом недолі, безталання, ліричний герой винить своє м'яке серце у всіх життєвих невдачах; *Творця хвалити? За що хвалити його? Що в моїм серці сей розпалив огонь?* (14:130-132), **вогонь** – символ кохання і пристрасті, метафора «серце-вогонь» доповнює образ серця характеристикою стихії.

Третій, комунікативно-прагматичний, етап формування словесного образу передбачає його входження у текст. У. Еко називає текст макрокомунікативним актом, основу якого становить інтеракція читача з текстом. Комунікативна схема «текст-читач» неповна без урахування культурного коду, що є своєрідним посередником у художній комунікації, володіння ним необхідне для адекватної інтерпретації тексту читачем. Під **культурним кодом** в даному випадку ми розуміємо сукупність концептів, символів та інших знаково-мовних одиниць, закріплених у ментальному лексиконі певного народу і наділені особливим етнокультурним значенням. За В. В. Кононенком, «у будь-якому художньому тексті зустрічаються слова, що мають додаткове смислове навантаження, оточені конотативним ореолом і нерідко одержують символічну функцію» [8, с. 20], саме ці слова є вирішальними при інтеракції читача з текстом і служать змістовим, внутрішньо-смисловим підґрунтям художніх комунікативних актів. Як зазначає, Єжи Бартмінський, «образ предмета в конкретних висловлюваннях» серед багатьох інших факторів великою мірою залежить від комунікативної мети» [17, с. 76]. Автор, розгортаючи певний «невербальний заголовок» у текстове повідомлення, переслідує певну комунікативну мету. Здебільшого – це бажання передати емоцію, яка стала стимулом для утворення складнішого образу. Отже, процес включення культурного коду в художній текст, користуючись термінологією Ю. Караулова, можна описати так: «невербальний заголовок» (предметно-чуттєвий образ, емоція) трансформується у свідомості автора в «більш складний образ», що набуває символічного узагальнення (ментальний образ), і зрештою розгортається в текст, основою якого є мовний образ [6, с. 190]. Тому загальний алгоритм опису механізмів формування словесного образу на прагматичному рівні ми бачимо таким: *колективне несвідоме/авторська свідомість* → «невербальний заголовок» або *комунікативний стимул* → *текст* → *культурний код (сукупність концептів і символів, які сформувались із «невербального заголовку») у тексті* → *читач*.

У «Зів'ялому листі» І. Франка «невербальний заголовок» (комунікативний стимул) – це завжди якась сильна емоція або почуття, що трансформуються у словесні образи, центральним з яких виступає *образ серця*. Комунікативні акти здебільшого розгортаються у формі одностороннього діалогу ліричного героя із об'єктом своїх душевних поривань. Це в основному експресиви (за термінологією Дж. Серля), тобто такі комунікативні акти, що виражають психологічний стан мовця [12]: *Я сам серед тебе, лиш кінь підо мною І в серці нестерпні болі* (14:20), *Пливу безвладно, щоб від власних дум Втекти – та, невідступний і глибокий, У серці все несеш за мною сум...* (14:40) та інші. Серед «невербальних заголовків», які формують *образ серця* у художніх комунікативних актах «Зів'ялого листя», виступають такі емоції та почуття: **пристрасть** («невербальний заголовок» (далі – НЗ) «пристрасть» → образ грішного вогню → образ серця-вогню: *Ні, годі! Не буду гасити! Най бухає грішний огонь! І серце най рветься, та вільно най летиться Бурхлива хвиля пісень!* (14:2), НЗ «пристрасть» → образ пожеги → образ серця-пожеги: *Чом твої очі сяють тим чаром, Що то запалює серце пожегом?* (14:56); **самотність** (НЗ «самотність» → образ болю → образ серця-болю: *Я сам серед тебе, лиш кінь підо мною І в серці нестерпні болі* (14:20), (НЗ «самотність» → образ диму, холоду → образ завмерлого серця: *Та шезла ти! Мов в лісі без дороги Лишився я. Куди тепер? За чим? Підтяті думи, не провадять ноги, А в серці холод. Дим докола, дим...* (14:28); **біль** (НЗ «біль» → образ втечі → образ розірваного серця (втеча від себе): *А чень утечу я від лютого болю, Що серце моє розриває* (14:20); **страждання** (НЗ «страждання» → образ терну → образ серця-терну: *Ой ти дівчино, з горіха зерня, Чом твоє серденько – колюче терня...* (14:56); **сум** (НЗ «сум» → образ сопілки → образ серця-сопілки: *Чи се моє власне горе? Чи серце стрепалося хоре? Ах, ні! Се далека десь тільки Доноситься голос сопілки* (14:52); **біль-жаль** (НЗ «біль-жаль» → образ зів'ялого листя → образ серця-зів'ялого листя: *Розвійтеся з вітром,*

листочки зів'ялі, Розвійтесь, як тихе зітхання! Незгосні рани, невтишені жалі, Заверлеє в серці кохання (14:44) та інші.

Отже, слово-образ серця у ліричній драмі І. Франка «Зів'яле листя» формується на трьох рівнях концептуалізації: ментальному, мовному та комунікативно-прагматичному. Його основу становлять першообрази «серце-внутрішність» і «серце-глибина», які на мовному рівні завдяки процесам метафоризації та символізації утворюють значне концептуально-семантичне поле. Ключовими когнітивними метафорами, що визначають мовний образ серця у «Зів'ялому листі» є метафори «серце-біль», «серце-пристрасть», «серце-любов», «серце-сум», «серце-страждання», які передають загальний настрій ліричної драми. На прагматичному рівні концептуалізації конкретний профіль образу серця залежить від «невербального заголовку» або комунікативного стимулу, покладеного в основу слово-образу. Такими комунікативними стимулами у «Зів'ялому листі» виступають певні емоції (біль, сум, жаль) або почуття (любов).

До перспектив дослідження можна віднести детальнішу розробку алгоритму опису когнітивних механізмів формування слово-образу на всіх рівнях концептуалізації, зокрема це стосується лінгвального та прагматичного рівнів, де окремий мовний образ вступає у різні синтагматичні та парадигматичні зв'язки з іншими мовно-художніми одиницями тексту.

Література:

1. Гундорова Т. І. «Зів'яле листя» Івана Франка як явище модерної культурософії / Т. І. Гундорова // Дивослово. – 1996. – №9. – С. 9-15.
2. Дмитренко М. К. Словник символів [Електронний ресурс]/М. К. Дмитренко. – Режим доступу до словника <http://www.ukrlife.org/main/evshan/symbol 10.htm>
3. Еко У. Роль читача. Дослідження з семіотики текстів / У. Еко. – Львів : Літопис, 2004. – 652 с.
4. Етимологічний словник української мови: У 7-ми т. – Т. 5 [уклад. Р. В. Болдирев та ін.]. – К., 2006. – 704 с.
5. Єрмоленко С. Я. «Якби ти знав, як много важить слово...» [Електронний ресурс] / С. Я. Єрмоленко. – Режим доступу
6. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1987. – 262 с.
7. Ковалик І. І. Лексика поетичних творів Івана Франка. Методичні вказівки у розвитку лексики / І. І. Ковалик, І. Й. Ощипко, Л. М. Полюга. – Львів : ЛДУ, 1990. – 264 с.
8. Кононенко В. В. Концепти українського дискурсу / В. В. Кононенко. – Київ-Івано-Франківськ, 2004. – 248 с.
9. Костомаров М. І. Слов'янська міфологія / М. І. Костомаров. – К. : Либідь, 1994. – С. 201-256.
10. Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики / В. М. Русанівський. – К. : Наукова думка, 1988. – 240 с.
11. Сапегина И. А. Концепт сердце как доминанта эмоциональной картины мира в русском языке в зеркале китайского языка: автореф. дис. на получение науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык» / И. А. Сапегина. – М., 2011. – 20 с.
12. Серль Дж. Р. Классификация иллокутивных актов [Електронний ресурс] / Дж. Р. Серль. – Режим доступу http://www.classes.ru/grammar/159.new-in-linguistics-17/source/worddocuments/_4.htm
13. Словник української мови: В 11 томах. – Т. 9. – К., 1978.
14. Франко І. Зів'яле листя / І. Франко. – Львів: Літопис, 2006. – 160 с.
15. Черниговская Т. В. Нить Ариадны или Пирожные мадлен: нейронная сеть, язык и память [Електронний ресурс] / Т. В. Черниговская. – Режим доступу : <http://www.genlingw.ru/person/Chernigovskaya.htm>
16. Юнг К. Г. Архетип и символ. – [Електронний ресурс]/К. Г. Юнг. – Режим доступу : http://www.wanderer.org.ua/book/psy/jung/arch_sym.htm
17. Bartmiński J. Podstawy lingwistycznych badań nad stereotypem – na przykładzie stereotypu matki // Język a kultura / J. Bartmiński. – 1988. – №12. – S. 63-83.